

Parlament Białorusi – kompetencje w obszarze polityki zagranicznej

Łukasz Staśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*

ORCID ID: 0000-0001-6860-7261

Streszczenie

Zgromadzenie Narodowe Republiki Białoruś jako organ władzy ustawodawczej pełni głównie rolę prawodawczą. Jednak obie izby parlamentu uczestniczą również w procesie realizacji polityki zagranicznej. Czynią to poprzez działalność w ramach współpracy wielostronnej lub dwustronnej. Rozpatrują też kwestie legislacyjne związane z umowami międzynarodowymi lub zatwierdzaniem kierunków polityki zagranicznej. Przedstawienie powyższego zagadnienia wymagało analizy konstytucyjnego statusu białoruskiego parlamentu w kontekście stosunków międzynarodowych, a także aktów normatywnych, które regulują polityczne i prawne aspekty działalności w omawianym zakresie. W pracy wykorzystano głównie analizę instytucjonalno-prawną oraz metodę porównawczą. Przeanalizowanie podstaw prawnych działalności białoruskiego parlamentu w ramach polityki zagranicznej pozwoliło na pokazanie aspektów związanych z organizacją tych działań oraz scharakteryzowanie kompetencji, a także ocenienie roli, jaką parlament pełni w tym obszarze. Wyniki przeprowadzonych badań pokazały, że pozycja Zgromadzenia Narodowego w polityce zagranicznej, pomimo przysługujących kompetencji, jest niewielka lub nie w pełni wykorzystywana.

Słowa kluczowe: Republika Białoruś, Zgromadzenie Narodowe Republiki Białoruś, polityka zagraniczna, parlament

The Parliament of Belarus – competences in the area of foreign policy

Abstract

The National Assembly of the Republic of Belarus as legislative authority representation mainly plays a legislative role. However, both Chambers of the Belarusian Parliament are also involved in the process of implementing the country foreign policy. They perform it through the activities within the framework of multilateral cooperation or bilateral cooperation. They consider legislative issues related to international agreements or the approval of foreign policy orientations. The presentation of the above issue required an analysis of the Belarusian Parliament constitutional status in the context of international relations, as well as normative acts that regulate the political and legal aspects of activities in the discussed area. Therefore, an institutional and legal analysis, as well as a comparative method were mainly used. The analysis of legal bases of the Belarusian Parliament activities within the framework of foreign policy allowed to present the aspects related to the organisation of these

activities, as well as to characterise competence, and to assess the Parliament role within this area. The results of the carried-out studies showed that the position of the National Assembly in foreign policy, despite its entitled competence, is small or not fully exploited.

Keywords: Republic of Belarus, National Assembly of the Republic of Belarus, the foreign policy, parliament

Zgromadzenie Narodowe Republiki Białoruś pełni głównie rolę ustawodawczą. Dysponuje jednak uprawnieniami i kompetencjami, które może wykorzystywać w ramach polityki międzynarodowej. W pracach dotyczących białoruskiej polityki zagranicznej autorzy nie zwracają uwagi na rolę białoruskiego parlamentu w stosunkach międzynarodowych. Często pomija się jego kompetencje i funkcje, które w pewnym stopniu pozwalają temu organowi na partycypację w omawianym obszarze. Analiza wybranych aktów normatywnych pozwala na wyodrębnienie uprawnień mogących oddziaływać bezpośrednio lub pośrednio na politykę zagraniczną. Przedstawienie tego zagadnienia przybliży kwestie dotyczące funkcjonowania samego Zgromadzenia Narodowego, jak i polityki zagranicznej Białorusi. Jest to niezwykle istotne dla zrozumienia jej funkcjonowania oraz dostrzeżenia zmian zachodzących w białoruskiej przestrzeni politycznej.

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie i ukazanie kompetencji białoruskiego parlamentu w dziedzinie polityki zagranicznej, które wynikają z odpowiednich aktów normatywnych. Analiza pozwoli na ich omówienie oraz przedstawienie zasad działania Zgromadzenia Narodowego w omawianym obszarze. Poznanie kompetencji parlamentu umożliwi ocenienie sposobu ich realizacji, a także pozwoli na określenie pozycji ustrojowej w ramach polityki zagranicznej. Badania wykażą również różnice w funkcjonowaniu obu izb parlamentu w ramach polityki zagranicznej.

Dla osiągnięcia postawionego celu postużą wybrane pytania badawcze: jakie kompetencje w obszarze polityki zagranicznej przystępują białoruskiemu parlamentowi w świetle konstytucji i innych aktów prawnych? W jaki sposób odbywa się międzynarodowa współpraca dwustronna i wielostronna białoruskiego parlamentu? Jakie warunki muszą być spełnione w celu zawarcia umów międzyparlamentarnych? Czy pozycja obu izb parlamentu w ramach polityki zagranicznej jest jednakowa? Czy pozycja białoruskiego parlamentu na arenie międzynarodowej uległa zmianie w ciągu ostatnich kilku lat?

W niniejszej analizie zastosowano następujące metody: instytucjonalno-prawną oraz komparatystyczną. Metoda instytucjonalno-prawna posłużyła do egzegezy aktów prawnych, natomiast metoda komparatystyczna pomogła w ukazaniu różnic wynikających z kompetencji obu izb białoruskiego parlamentu.

Artykuł został podzielony na siedem części. W pierwszej, w celu przedstawienia struktury białoruskiego parlamentu, omówiono organy wchodzące w jego skład. Jest to istotne dla uporządkowania dalszych rozważań, w których często pojawiać się będą nazwy poszczególnych podmiotów. W dalszej części zaprezentowano bezpośrednie oraz pośrednie kompetencje parlamentu w ramach polityki zagranicznej wynikające z konstytucji. W trzeciej części analizie poddano kompetencje oraz obowiązki obu izb parlamentu na podstawie innych aktów prawnych, m.in.: Ustawy o Zgromadzeniu Naro-

dowym Republiki Białoruś z 8 czerwca 2008 roku, a także regulaminów Izby Reprezentantów oraz Rady Republiki. W dalszej części artykułu omówiono zasady powoływania i funkcjonowania delegacji oraz grup roboczych. Kolejnym etapem było przedstawienie warunków zawierania międzynarodowych umów międzyparlamentarnych, a w części szóstej skupiono się na analizie pozycji białoruskiego parlamentu na arenie międzynarodowej. Artykuł kończy się podsumowaniem, w którym przedstawiono wyniki badań.

Struktura parlamentu

Białoruski parlament w obecnym kształcie funkcjonuje w wyniku decyzji podjętych po ogólnokrajowym referendum w 1996 roku. W miejsce jednoizbowej Rady Najwyższej powołano dwuizbowe Zgromadzenie Narodowe, które składa się z Izby Reprezentantów (izba niższa) oraz Rady Republiki (izba wyższa) (Foligowski 1999: s. 215-228).

W Izbie Reprezentantów zasiada 110 deputowanych wybieranych w okręgach jednomandatowych na czteroletnią kadencję. Bierne prawo wyborcze posiadają obywatele, którzy ukończyli 21 lat. Swoich kandydatów mogą wysuwać zarejestrowane partie polityczne, obywatele oraz kolektywy pracownicze. Aby uzyskać mandat deputowanego, w pierwszej turze należy zdobyć ponad połowę głosów przy frekwencji przekraczającej 50 proc. (w skali kraju). W drugiej turze bierze udział dwóch kandydatów z najlepszymi wynikami. Wówczas wyniki wyborów są ważne, jeśli frekwencja przewyższyła 25 proc.

Rada Republiki składa się z 64 członków, spośród których 56 wybieranych jest w tajnym głosowaniu przez deputowanych do rad terenowych stopnia podstawowego, a 8 mianuje prezydent. Obywatele chcący kandydować muszą ukończyć 30 lat, a także zamieszkiwać dany obwód nie krócej niż 5 lat. Kandydaci są wybierani przez prezydium rad terenowych i komitety wykonawcze.

Każda z izb parlamentu posiada przewodniczącego oraz zastępcę. Koordynują oni współpracę pomiędzy organami państwa, prowadzą obrady i reprezentują Zgromadzenie Narodowe na arenie międzynarodowej. W ramach Rady Republiki funkcjonuje prezydium, w którego skład wchodzi przewodniczący, zastępca, a także przewodniczący stałych komisji. Do kompetencji prezydium należą, między innymi, organizowanie pracy i jej koordynacja. Organem o podobnych funkcjach przy Izbie Reprezentantów jest Rada. Oprócz przewodniczącego, zastępcy i przewodniczących komisji stałych, w jej skład wchodzi sześciu członków wybieranych przez Izbę.

W obu izbach białoruskiego parlamentu działają komisje stałe, które są odpowiedzialne za określone obszary. W Izbie Reprezentantów VI kadencji (wybory w 2016 roku) funkcjonuje 14 komisji stałych¹.

¹ Wykaz komisji stałych: Komisja Ustawodawcza, Komisja ds. Ustroju Państwowego, Samorządu Terytorialnego i Regulaminu, Komisja Bezpieczeństwa Narodowego, Komisja ds. Polityki Ekonomicznej, Komisja ds. Budżetu i Finansów, Komisja ds. Polityki Rolnej, Komisja ds. Ekologii, Zarządzania Środowiskiem i Czarnobylskiej Katastrofy, Komisja ds. Praw Człowieka, Stosunków Narodowościowych i Środków Masowego Przekazu, Komisja ds. Oświaty, Kultury i Nauki, Komisja ds. Pracy i Spraw Socjalnych, Komisja ds. Ochrony Zdrowia, Kultury Fizycznej, Polityki Rodzinnej i Młodzieżowej, Komisja ds. Przemysłu, Kompleksu Energetyczno-Paliwowego, Transportu i Łączności, Komisja ds. Polityki Mieszkaniowej i Budownictwa, Komisja ds. Międzynarodowych.

a w Radzie Republiki (wybory w 2016 roku) działa ich pięć². W ramach parlamentu funkcjonują też sekretariaty. Zajmują się one kwestiami związanymi z ekspertyzami prawnymi, pracami redakcyjnymi, przyjmowaniem obywateli, zagadnieniami analitycznymi oraz przygotowaniem prac w komisjach (Czerwiński 2008: s. 30).

Konstytucyjna pozycja parlamentu w kontekście polityki zagranicznej

W Konstytucji Republiki Białoruś brakuje przepisów, które wprost świadczyłyby o aktywnym udziale parlamentu w polityce zagranicznej. Rola Zgromadzenia Narodowego, według ustawy zasadniczej, sprowadza się do pełnienia roli organu ustawodawczego i przedstawicielskiego. Nie oznacza to, że nie przewiduje ona, *expressis verbis*, żadnych kompetencji w tym obszarze. Do funkcji, wyrażonych wprost w konstytucji, należy rozpatrywanie projektu Ustawy o głównych kierunkach polityki wewnętrznej i zagranicznej³, a także ratyfikacja i wypowiedanie umów międzynarodowych (Konstytucja Republiki Białoruś 1994: art. 97). Wynika z tego, iż poprzez działalność ustawodawczą, parlament posiada możliwość oddziaływania na relacje międzynarodowe. Zapoznanie się członków parlamentu z daną umową międzynarodową pozwala na uzyskanie przez nich orientacji w przedmiocie zawieranych stosunków międzynarodowych. Ważną rolę odgrywa również kompetencja wynikająca z artykułu 97. konstytucji, która nadaje Izbie Reprezentantów obowiązek rozpatrzenia ustawy budżetowej (Konstytucja Republiki Białoruś 1994: art. 97). W niej bowiem uwzględniane są wydatki i dochody wynikające ze współpracy międzynarodowej.

Odnosząc się do działalności ustawodawczej warto też wspomnieć o artykule 99. konstytucji, który odnosi się do inicjatywy ustawodawczej. Przysługuje ona prezydentowi, każdemu deputowanemu Izby Reprezentantów oraz Rady Republiki, rządowi, a także obywatelom w liczbie nie mniejszej niż 50 tys. (Czerwiński 2008: s. 21). Na podstawie tego artykułu każdy członek parlamentu dysponuje możliwością wniesienia własnego projektu ustawy, który w założeniu może dotyczyć polityki zagranicznej. Jednak ta kompetencja jest częściowo ograniczana poprzez przepis nakładający obowiązek uzyskania zgody prezydenta lub rządu (zgodnie z pełnomocnictwem prezydenta) na wniesienie projektu ustawy do Izby Reprezentantów, której konsekwencją może być zmniejszenie środków państwowych lub zwiększenie wydatków (Konstytucja Republiki Białoruś 1994: art. 99).

Istotną kompetencję stanowi również rozpatrywanie przez Radę Republiki dekretu prezydenta o wprowadzeniu kraju w stan wojny i zarządzeniu pełnej lub częściowej mobilizacji. Izba wyższa parlamentu zobowiązana jest do rozpatrzenia dekretów w ciągu trzech dni od daty ich wniesienia (Konstytucja Republiki Białoruś 1994: art. 98). Prezydent nie może pominąć parlamentu w toku uchwalania tych aktów prawnych.

² Wykaz komisji stałych: Komisja Ustawodawcza i Ustroju Państwowego, Komisja ds. Gospodarki, Budżetu i Finansów, Komisja ds. Oświaty, Nauki, Kultury i Rozwoju Socjalnego, Komisja ds. Polityki Regionalnej i Samorządu Terytorialnego, Komisja ds. Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Narodowego.

³ Przyjęcie ustawy programowej, dotyczącej głównych kierunków polityki zagranicznej i wewnętrznej, wymaga większości co najmniej 2/3 głosów obu izb parlamentu.

Analizując kompetencje białoruskiego parlamentu dotyczące polityki zagranicznej w świetle konstytucji, należy również zwrócić uwagę na funkcje wynikające z niej pośrednio. Jedną z nich dotyczy możliwości udzielenia wotum nieufności dla Prezesa Rady Ministrów lub Rady Ministrów. Może dojść do tego w trzech przypadkach. Pierwszy z nich ma miejsce, kiedy Izba Reprezentantów odrzuca dwukrotnie sprawozdanie premiera z działalności rządu, kolejny dotyczy nieudzielenia wotum zaufania w konsekwencji jego rozpatrywania na wniosek samego premiera lub poprzez udzielenie wotum nieufności z inicjatywy nie mniej niż 1/3 pełnego składu izby niższej parlamentu (Konstytucja Republiki Białoruś 1994: art. 97). W ten sposób Izba Reprezentantów poprzez wyrażenie swej dezaprobaty dla działań premiera bądź rządu, np. w sferze polityki zagranicznej, może doprowadzić do ich odwołania. Jednak konsekwencją odwołania premiera może stać się rozwiązanie parlamentu przez prezydenta (Czerwiński 2008: s. 28). W praktyce podjęcie takiej decyzji przez Zgromadzenie Narodowe jest mało prawdopodobne.

Na mocy białoruskiej konstytucji parlament ma możliwość partycypacji w polityce zagranicznej. Przy czym jego kompetencje pośrednie i bezpośrednie w tym obszarze wyrażają się głównie w działalności legislacyjnej. W tym miejscu należy podkreślić, że ustawa zasadnicza Białorusi w niepodważalny sposób określa prezydenta jako organ mający największy wpływ na kreowanie polityki zagranicznej.

Prezydent określany jest w niej mianem gwaranta realizacji głównych kierunków polityki wewnętrznej i zagranicznej, a także przedstawicielem Białorusi w stosunkach z innymi państwami oraz organizacjami międzynarodowymi (Konstytucja Republiki Białoruś 1994: art. 79). Prezydent podejmuje również działania zmierzające do ochrony suwerenności kraju, jego bezpieczeństwa i nienaruszalności terytorialnej. Istotnymi, z punktu widzenia polityki zagranicznej, są też kompetencje prezydenta dotyczące prowadzenia negocjacji i podpisywania umów międzynarodowych, a także wyznaczanie przedstawicieli dyplomatycznych Białorusi działających w innych krajach oraz organizacjach (Konstytucja Republiki Białoruś 1994: art. 84).

Rola Rady Ministrów w polityce zagranicznej, według konstytucji, skupia się na opracowaniu głównych kierunków polityki wewnętrznej i zagranicznej, a także podejmowaniu działań zmierzających do ich realizacji (Konstytucja Republiki Białoruś 1994: art. 107). Prezes Rady Ministrów reprezentuje rząd na arenie międzynarodowej, prowadzi negocjacje oraz podpisuje umowy międzynarodowe (Zaleśny 2011: s. 36). Warto jednak zaznaczyć, iż premier Białorusi wyznaczany jest przez prezydenta za zgodą Izby Reprezentantów (Konstytucja Republiki Białoruś 1994: art. 106). Praktycznie tego wyboru dokonuje samodzielnie (Zaleśny 2011: 36).

Kompetencje parlamentu wynikające z innych aktów prawnych w obszarze polityki zagranicznej

Rozważania nad tematem dotyczącym kompetencji i roli białoruskiego parlamentu w polityce zagranicznej wymagają również analizy innych aktów prawnych, które w spo-

sób bardziej szczegółowy niż konstytucja określają normy i zasady funkcjonowania Zgromadzenia Narodowego w przestrzeni międzynarodowej.

Jednym z takich aktów jest Ustawa o Zgromadzeniu Narodowym Republiki Białorusi z 8 czerwca 2008 roku. W dokumencie wskazano bezpośrednio na możliwość podejmowania współpracy międzynarodowej przez parlament. Ustawa przewiduje kooperację z parlamentami zagranicznymi oraz organizacjami międzyparlamentarnymi i międzynarodowymi na podstawie białoruskiego prawa (Ustawa 2008/370-Z: art. 9). Instrumentem umożliwiającym utrzymywanie i rozwój kontaktów są stale działające delegacje oraz grupy robocze, w skład których wchodzi członkowie Izby Reprezentantów oraz Rady Republiki. Wówczas stanowią oni reprezentację parlamentu w stosunkach dwustronnych lub wielostronnych (Ustawa 2008/370-Z: art. 9). Ustawa przewiduje również uprawnienia parlamentu w kwestii wyboru ambasadorów i stałych przedstawicieli za granicą oraz przy organizacjach międzynarodowych. Komisje ds. międzynarodowych, działające w ramach obu izb, oceniają kandydatury, które następnie za pośrednictwem Prezesa Rady Ministrów trafiają na rozpatrzenie do prezydenta. Działania parlamentu w tym zakresie pełnią jedynie charakter rekomendacyjny (Ustawa 2008/370-Z: art. 21). To prezydent podejmuje ostateczną decyzję dotyczącą mianowania bądź odwołania przedstawiciela Białorusi w innym kraju lub organizacji międzynarodowej.

W ustawie odniesiono się również do przewodniczących obu Izb, którzy reprezentują parlament w stosunkach z organami innych państw oraz organizacjami. Ich zadaniem jest koordynacja współpracy międzynarodowej. W artykule 70. niniejszego aktu powtórzona została również konstytucyjna zasada, która dotyczy kompetencji parlamentu w związku z zawarciem, zawieszeniem bądź zerwaniem umów międzynarodowych.

Obie Izby białoruskiego parlamentu funkcjonują według swoich regulaminów. W nich również określono zasady współpracy międzynarodowej oraz kompetencje w polityce zagranicznej. Na podstawie tych aktów prawnych można wyróżnić różnice i podobieństwa obu Izb związane z omawianym obszarem.

Ważną kompetencją, jaką dysponuje Izba Reprezentantów, jest możliwość zwrócenia się z zapytaniem do Prezesa Rady Ministrów w sprawie realizacji założeń dotyczących głównych kierunków polityki zagranicznej⁴, które wcześniej zostały przez tę Izbę przyjęte. Jednak nie może to odbyć się bez porozumienia z prezydentem (Rozporządzenie 2015/707-P5/VIII: art. 245). Konieczność uzgodnienia tej kwestii z głową państwa może uniemożliwić podjęcie takich kroków.

Na szczególną uwagę zasługuje Komisja Stała ds. Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Narodowego, która działa w ramach Rady Republiki. Otrzymała ona większy zakres działania niż Komisja Stała ds. Międzynarodowych działająca przy Izbie Reprezentantów. Do jej kompetencji należą kwestie dotyczące:

- 1) polityki przygranicznej i zapewnienia bezpieczeństwa granic;
- 2) wypowiedania i zawierania pokoju;
- 3) polityki wojennej (doktryny wojennej);

⁴ Aktualne założenia zawarte są w Ustawie nr 60-3 z 14 listopada 2005 r. w sprawie zatwierdzenia głównych kierunków polityki wewnętrznej i zagranicznej Republiki Białorusi.

- 4) regulacji celnych;
- 5) geopolityki;
- 6) zagranicznej działalności gospodarczej;
- 7) migracji;
- 8) ustanawiania i rozwoju stosunków z Białorusinami mieszkającymi poza Białorusią;
- 9) służby dyplomatycznej i konsularnej;
- 10) obowiązków Białorusi wynikających z międzynarodowego prawa humanitarnego (Rozporządzenie 2015/707-P5/VIII: art. 74).

Nazwa komisji działającej w ramach Rady Republiki wskazuje na to, iż zajmuje się ona również aspektami bezpieczeństwa.

Do najważniejszych kompetencji Komisji Stałej ds. Międzynarodowych przy Izbie Reprezentantów należą natomiast:

- 1) kwestie ustawodawcze w zakresie stosunków międzynarodowych (w tym gospodarczych i celnych);
- 2) koordynacja działalności w ramach współpracy dwustronnej i wielostronnej;
- 3) aspekty związane z nadawaniem statusu uchodźcy (Izba Reprezentantów W/W/W).

Obie Izby parlamentu realizują swoje działania w ramach polityki zagranicznej na podstawie planu międzynarodowej współpracy parlamentarnej.

Rada Izby Reprezentantów zobowiązana jest do corocznego rozpatrzenia i przyjęcia planu, który przewiduje kierunki delegacji oraz grup roboczych, a także kwestie związane z przyjmowaniem zagranicznych gości i udziałem członków Izby w wydarzeniach międzynarodowych. Projekt dokumentu przygotowywany jest przez Sekretariat Izby Reprezentantów oraz komisję stałą odpowiedzialną za współpracę międzynarodową. Zmiany do projektu mogą zgłaszać przewodniczący Izby, jego zastępca, komisje stałe, poszczególni członkowie Izby oraz grupy parlamentarne i Sekretariat Izby Reprezentantów. Ustawodawca przewidział jednak możliwość redakcji zatwierdzonego już planu w dowolnym okresie w ciągu danego roku. Odbywa się to na wniosek Komisji Stałej ds. Międzynarodowych, która zgłasza taką potrzebę Radzie Izby Reprezentantów (Rozporządzenie 2015/707-P5/VIII: art. 248).

Podobny plan powstaje w Radzie Republiki. Przewiduje on również działalność organu w ramach współpracy międzynarodowej. Tworzony jest jednak co pół roku wspólnie przez Komisję Stałą ds. Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Narodowego oraz Sekretariat Rady Republiki. Propozycje redakcji mogą zgłaszać przewodniczący Rady Republiki oraz jego zastępca, komisje stałe, a także członkowie Izby i Naczelnik Sekretariatu Rady Republiki. Regulamin zezwala również na dokonywanie zmian w planie w ciągu danego półrocza (Rozporządzenie 2015/707-P5/VIII: art. 316). W celu koordynacji działań organów państwowych w obszarze polityki zagranicznej, Rada Republiki przewiduje prowadzenie konsultacji z Izbą Reprezentantów oraz innymi podmiotami w sprawie tworzenia planu współpracy międzyparlamentarnej (Rozporządzenie 2015/707-P5/VIII: art. 317).

Na podstawie działalności międzynarodowej białoruskiego parlamentu, Komisja Stała ds. Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Narodowego tworzy każdego roku

sprawozdanie, które zawiera zestawienie wszystkich wydarzeń dotyczących współpracy dwustronnej i wielostronnej obu Izb. Dokument rozpatrywany jest przez Radę Republiki w ramach porządku obrad danej sesji. Po jego rozpatrzeniu izba wyższa przyjmuje rozporządzenie o międzynarodowej działalności za dany rok i przedstawia w nim swoją ocenę, a także propozycje rozwoju obiecujących kierunków współpracy zagranicznej (Rozporządzenie 2015/707-P5/VIII: art. 327).

Do kompetencji Prezydium Rady Republiki oraz Rady Izby Reprezentantów należy wystosowywanie zaproszeń skierowanych do przedstawicieli organizacji międzynarodowych, międzyparlamentarnych i państw zagranicznych.

Delegacje oraz grupy robocze

Istotnymi instrumentami działalności międzynarodowej parlamentu są stałe delegacje oraz grupy robocze. Ich zadaniem jest nawiązywanie stosunków z innymi państwami (w tym indywidualnych kontaktów z zagranicznymi parlamentami), rozwój kontaktów międzynarodowych, wymiana doświadczeń w sferze ustawodawczej i działalności międzyparlamentarnej, a także opracowanie nowych form współpracy. Wśród najważniejszych obszarów działalności wymienia się sferę socjalno-polityczną, handlowo-gospodarczą i kulturalną. Szczególny nacisk kładzie się na współpracę z krajami sąsiadującymi z Białorusią (Rozporządzenie 2003/517-PSR2: art. 1). Koordynacją działań grup roboczych i delegacji zajmują się Rada Izby Reprezentantów i Prezydium Rady Republiki.

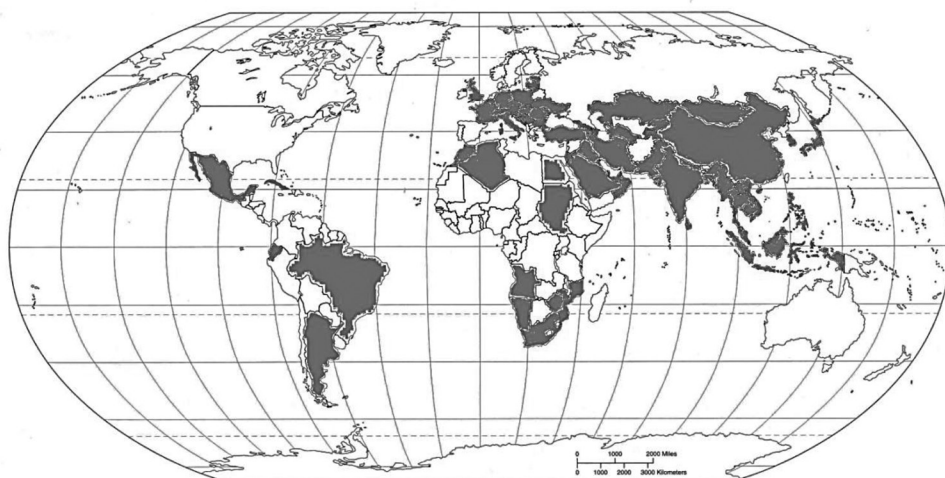
Utworzenie grupy roboczej lub delegacji odbywa się na podstawie zgłoszenia wystosowanego przez komisję zajmującą się kwestiami międzynarodowymi. Prośba jest następnie rozpatrywana przez Radę Izby Reprezentantów oraz Prezydium Rady Republiki. Liczba powołanych podmiotów uzgadniana jest przez przewodniczących obu izb Zgromadzenia Narodowego. Propozycje dotyczące składu kierowane są przez dowolną komisję stałą lub członków parlamentu (skład może być na bieżąco zmieniany) do komisji odpowiedzialnej za sprawy zagraniczne. Wśród wyznaczonych osób mogą znaleźć się deputowani Izby Reprezentantów oraz Rady Republiki, a także pracownicy sekretariatów parlamentu (jako sekretarze grup lub delegacji). Konkretna liczebność składu nie została ustalona przez ustawodawcę - zależy ona od charakteru organizacji, przy której dany podmiot funkcjonuje (istnieje możliwość uczestniczenia jednego członka w kilku grupach bądź delegacjach). Kwestia dotycząca liczby członków grupy lub delegacji pochodzących z poszczególnej izby jest uzgadniana pomiędzy przewodniczącymi obu izb. Jednak w przypadku wyboru przewodniczącego danego podmiotu obowiązuje zasada parytetu - jeżeli zostaje nim deputowany Rady Republiki, to jego zastępcą mianowany jest członek Izby Reprezentantów (i na odwrót) (Rozporządzenie 2003/517-PSR2: art. 10).

Przewodniczący grup roboczych i delegacji pełnią istotną rolę. To oni zajmują się przewodniczeniem posiedzeniom, a także określają kierunki współpracy (w zgodzie z ustalonymi planami współpracy międzynarodowej). Do kompetencji przewodniczących i członków danej grupy bądź delegacji należą ustanawianie roboczych kontaktów

z białoruskimi przedstawicielstwami za granicą oraz ich zagranicznymi odpowiednikami na Białorusi, a także utrzymywanie stosunków z ruchami społecznymi w innych krajach i umacnianie relacji (Rozporządzenie 2003/517-PSR2: art. 14).

Białoruskie delegacje oraz grupy robocze, w skład których wchodzi przedstawiciele obu izb parlamentu, działają w ramach współpracy wielostronnej i dwustronnej. Sprawują swoje funkcje przy trzynastu międzynarodowych organizacjach⁵ oraz siedemdziesięciu czterech państwach na całym świecie.

Mapa 1. Białoruskie grupy i delegacje parlamentarne w ramach współpracy dwustronnej na świecie.

Źródło: Opracowano na podstawie danych zawartych na stronie internetowej Izby Reprezentantów Zgromadzenia Narodowego, <http://www.house.gov.by> (15.11.2017).

Umowy międzyparlamentarne

Obie izby parlamentu mają możliwość realizacji polityki zagranicznej poprzez zawieranie umów międzynarodowych dotyczących międzyparlamentarnej współpracy. Propozycje przeprowadzenia negocjacji w tej kwestii lub chęć podpisania umowy mogą zgłaszać przewodniczący Zgromadzenia Narodowego, ich zastępcy, stałe komisje

⁵ Białoruskie delegacje i grupy działają przy następujących organizacjach międzynarodowych: Zgromadzenie Parlamentu Związku Białorusi i Rosji, Międzyparlamentarne Zgromadzenie Wspólnoty Niepodległych Państw, Zgromadzenie Parlamentarne Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, Zgromadzenie Parlamentarne Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, Zgromadzenie Parlamentarne Współpracy Gospodarczej Morza Czarnego, Zgromadzenie Parlamentarne Inicjatywy Środkowoeuropejskiej, Zgromadzenie Plenarne Rady Nordyckiej, Międzyparlamentarne Zgromadzenie Prawosławia, Międzyparlamentarne Zgromadzenie Stowarzyszenia Azji Południowo-Wschodniej, Konferencja Parlamentarna Morza Bałtyckiego, Parlament Latinoamerykański, Unia Międzyparlamentarna.

działające w ramach obu izb lub odpowiedni organ państwa zagranicznego, organizacji międzynarodowej (Rozporządzenie 2015/707-P5/VIII: art. 253, 2008/57-SR4/I: art. 329). Kwestie dotyczące negocjacji bądź podpisania umowy rozpatrywane są w Komisji ds. Międzynarodowych (w przypadku Izby Reprezentantów) lub Komisji ds. Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Narodowego (w przypadku Rady Republiki). Aby prace nad danym dokumentem rozpoczęły się podczas sesji poszczególniej izby konieczne jest przygotowanie dodatkowych aktów prawnych i załączników. Wśród nich powinny znaleźć się:

- 1) decyzja Rady Izby Reprezentantów lub Prezydium Rady Republiki o przeprowadzeniu negocjacji albo podpisaniu umowy;
- 2) projekt umowy (sporządzony w języku rosyjskim lub białoruskim);
- 3) uzasadnienie celowości zawarcia umowy (wraz z oceną finansowania, następstw politycznych, ekonomicznych i innych);
- 4) orzeczenia Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Ministerstwa Sprawiedliwości świadczące o zgodzie proponowanej umowy z międzynarodowymi zobowiązaniami Białorusi i białoruskim prawem.

W przypadku, gdy umowa zawierana jest w imieniu Zgromadzenia Narodowego (nie poszczególniej izby) konieczne jest również uzgodnienie tej kwestii pomiędzy izbami. Do kompetencji obu przewodniczących należy przeprowadzanie negocjacji oraz podpisywanie umów. Proces negocjacyjny oraz zawarcie umowy jest jednakowy dla Izby Reprezentantów oraz Rady Republiki. Normy prawne, jakimi kieruje się parlament przy podpisywaniu umów, wykluczają zawieranie porozumień wykraczających poza priorytety i kierunki polityki zagranicznej ustalone przez władzę wykonawczą.

Pozycja parlamentu w polityce zagranicznej

Zgromadzenie Narodowe Republiki Białoruś dysponuje kompetencjami, które umożliwiają jego przedstawicielom udział w polityce zagranicznej kraju. Jego realna rola jest jednak niewielka. Co prawda, parlament staje się czynnym uczestnikiem realizacji założeń określonych przez prezydenta oraz rząd, ale nie posiada dużego wpływu na kreowanie stosunków zagranicznych. Działalność obu Izb na arenie międzynarodowej odbywa się zazwyczaj za pośrednictwem delegacji oraz grup roboczych. Cele, jakie wypełniają powołane podmioty, są ustalane w rzeczywistości przez prezydenta, który wg konstytucji, jest głównym gwarantem ich realizacji oraz przedstawicielem w stosunkach z innymi państwami. Poprzez wykorzystywanie funkcji ustrojodawczej, ustawodawczej i kontrolnej parlament może w niewielkim stopniu wpływać na kierunki polityki zagranicznej oraz ich kształt.

Tendencja, a także dynamika relacji dwustronnych i wielostronnych białoruskiego parlamentu, jest zgodna z priorytetami polityki zagranicznej państwa. Najintensywniejsze kontakty Zgromadzenia Narodowego dotyczą krajów postradzieckich. Odbywają się one w ramach uczestnictwa w Zgromadzeniu Parlamentarnym Związku Białorusi i Rosji, Międzyparlamentarnym Zgromadzeniu Wspólnoty Niepodległych Państw oraz

Zgromadzeniu Parlamentarnym Organizacji Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym. Widać również wyraźne zainteresowanie intensyfikacją relacji z państwami latynoamerykańskimi oraz azjatyckimi (Staśkiewicz 2016). Odbywają się one zazwyczaj na poziomie kontaktów dwustronnych. Działania te wpisują się w koncepcję wielowektorowej polityki zagranicznej, której ważną rolę w swych działaniach podkreśla parlament (Rozporządzenie 2016/60-SR6/I).

Białoruski parlament traktuje aktywność w polityce zagranicznej jako element uzupełniający i wspomagający władzę wykonawczą⁶. Na linii parlament-prezydent-rząd nie występują rozbieżności w ocenie i sposobie realizacji założeń polityki zagranicznej. Wiąże się to z tym, że zdecydowana większość składu parlamentu popiera prezydenta Aleksandra Łukaszenkę. Dlatego też parlamentarzyści nie w pełni korzystają ze swoich kompetencji, które umożliwiają im wyrażenie dezaprobaty wobec przedsięwzięć podejmowanych w polityce zagranicznej. Obecny skład parlamentu gwarantuje harmonijną współpracę z prezydentem.

Warto zauważyć również, że pozycja białoruskiego parlamentu na arenie międzynarodowej zaczyna wzrastać. W 1996 roku kraje Europy Zachodniej nie uznały wyborów parlamentarnych oraz nowo utworzonego Zgromadzenia Narodowego (Mironowicz 2007: s. 325). W kolejnych latach ponownie krytykowano proces wyborczy, a legitymację prawną przyznawano zlikwidowanej Radzie Najwyższej (Szybieka 2002: s. 500). Obecnie nadal większość krajów Europy Zachodniej oficjalnie nie uznaje Izby Reprezentantów i Rady Republiki jako podmiotów wyłonionych w demokratycznych wyborach. Jednak trwa proces świadczący o tym, że dotychczasowa polityka izolacjonizmu przestaje być głównym nurtem i instrumentem krajów Unii Europejskiej w stosunku do Białorusi. Wyraźnie widoczna jest zmiana, która może świadczyć o chęci nawiązania dialogu. W 2016 roku strona białoruska odnotowała przeprowadzenie różnego typu wydarzeń o charakterze dwustronnej współpracy międzyparlamentarnej z dziewięcioma państwami wchodzącymi w skład UE⁷. Rok wcześniej było ich sześć⁸. W 2014 roku wśród krajów unijnych, które utrzymywały aktywne międzyparlamentarne kontakty ze stroną białoruską, były zaledwie trzy państwa⁹. Podobnie sytuacja przedstawiała się w 2013 r.¹⁰, a w roku 2012 i 2011, jedynie Łotwa zdecydowała się na bliższą współpracę.

⁶ Cytat z wypowiedzi Siergieja Rachmanowa (przewodniczącego Komisji Stałej ds. Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Narodowego) z lipca 2017 roku: „Parlamentarzyści mogą pozwolić sobie na bardziej otwarte kontakty z partnerami. Tworzy to dodatkowy ludzki poziom stosunków, który jest aktywnie wykorzystywany przez wszystkich parlamentarzystów. Mogę powiedzieć, że na poziomie parlamentarnym uzyskujemy więcej informacji niż nasi partnerzy z Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Dlatego musimy jednoczyć się, nie działać oddzielnie, a uzupełniać. Wtedy odniesiemy sukces w naszych działaniach. W szczególności musimy połączyć wysiłki w wymiarze parlamentarnym we współpracy z naszymi strategicznymi partnerami (...). W koordynacji z władzami wykonawczymi na wszystkich szczeblach i władzami kraju, stanowimy element wspólnej polityki zagranicznej”, <http://www.zviazda.by> (data dostępu: 15.11.2017).

⁷ Niemcy, Węgry, Włochy, Łotwa, Polska, Rumunia, Francja, Czechy, Estonia.

⁸ Austria, Niemcy, Hiszpania, Łotwa, Francja, Czechy.

⁹ Francja, Łotwa, Włochy.

¹⁰ Francja, Estonia, Łotwa.

Wydarzeniem świadczącym o zmianie postrzegania białoruskiego parlamentu na arenie międzynarodowej była też wizyta na Białorusi polskiej delegacji na czele z Marszałkiem Senatu w 2016 roku. Po raz pierwszy w historii przedstawiciele z Polski wzięli udział w posiedzeniu Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego (Sekretariat Rady Republiki 2017: s. 16). Świadczy to o tym, że kraje dotychczas podważające legitymizację tego podmiotu, zaczęły dostrzegać możliwość dialogu za pośrednictwem białoruskiego parlamentu w celach realizacji bieżącej polityki zagranicznej. Takie działania mogą doprowadzić do intensyfikacji udziału struktur Zgromadzenia Narodowego w działalności na arenie międzynarodowej i zwiększenia zakresu współpracy z władzami wykonawczymi w tym obszarze.

Warto również wspomnieć o sytuacji z 2008 roku, kiedy prezydent Aleksander Łukaszenka uzależniał decyzję o uznaniu niepodległości Osetii Południowej i Abchazji od stanowiska białoruskiego parlamentu¹¹. Pomimo dyplomatycznych nacisków ze strony Federacji Rosyjskiej, a także próśb przedstawicieli abchaskich władz, Białoruś do dziś nie ustosunkowała się do tej kwestii. Ten przykład ukazuje, w jaki sposób białoruskie władze potrafią wykorzystać pozycję parlamentu do realizacji określonych celów związanych ze stosunkami międzynarodowymi.

Podsumowanie

Jak wynika z powyższej analizy, białoruski parlament nie odgrywa znaczącej roli w polityce zagranicznej. Jednak intensyfikacja kontaktów Zgromadzenia Narodowego z państwami członkowskimi UE może świadczyć o rozpoczęciu procesu zwiększenia pozycji tego organu w omawianej dziedzinie oraz o zmianie podejścia Europy Zachodniej do stosunków z Białorusią. Izolowany przez UE prezydent Aleksander Łukaszenka może wykorzystywać parlament jako platformę do negocjacji, a także element ocieplenia wizerunku kraju. Takie działania mogą sugerować „dzielenie się władzą” z innymi organami państwowymi. Ponadto pojawienie się w parlamencie przedstawicieli opozycji (po wyborach w 2016 roku) wpłynie pozytywnie na postrzeganie obu izb za granicą. W związku z tym możemy spodziewać się w przyszłości zwiększonej aktywności białoruskiego parlamentu na arenie międzynarodowej, w szczególności w kontaktach z członkami Unii Europejskiej.

Wyniki analizy niniejszego zagadnienia pozwalają stwierdzić, że białoruski parlament dysponuje uprawnieniami pozwalającymi na czynny udział w polityce zagranicznej - w pewnym zakresie może wpływać na jej kształt. Jednak nie dysponuje kompetencjami, które mogłyby oddziaływać na kreowanie koncepcji stosunków międzynarodowych i jej kierunków. Co prawda parlament bierze udział w zatwierdzeniu Ustawy o głównych kierunkach polityki wewnętrznej i zagranicznej, lecz dokument ten

¹¹ Cytat z wypowiedzi prezydenta Aleksandra Łukaszenki z listopada 2008 roku: „Chcielibyśmy pójść taką drogą jak Rosjanie. Prezydent powinien podpisać dekret w przypadku uznania (niepodległości). Chciałbym jednak, aby w tym temacie wypowiedziało się społeczeństwo, żeby nasz nowy parlament omówił tę kwestię”, <http://www.naviny.by/> (data dostępu: 15.11.2017).

zawiera jedynie ogólny zarys zasad, jakimi kieruje się Białoruś w polityce międzynarodowej, a także główne sfery współpracy. W związku z tym parlamentarzyści w bardzo niewielkim stopniu mogą oddziaływać poprzez tę ustawę na politykę zagraniczną¹².

Działalność parlamentu na arenie międzynarodowej jest w pełni zależna od władz wykonawczych, które w zakresie polityki zagranicznej odgrywają kluczową i nadrzędną rolę. Wszystkie umowy międzyparlamentarne, jakie Izba Reprezentantów oraz Rada Republiki chciałyby zawrzeć z innymi podmiotami, muszą uzyskać zgodę Ministerstwa Spraw Zagranicznych (w formie orzeczenia). Ta zasada ponownie ukazuje nadrzędność władz wykonawczych w kreowaniu polityki zagranicznej Białorusi.

Badania nad omawianym zagadnieniem pozwalają również stwierdzić, że pozycja i rola Rady Republiki w polityce zagranicznej jest większa niż Izby Reprezentantów. Świadczy o tym chociażby zakres kompetencji i szeroki wachlarz obowiązków dotyczących zagadnień poświęconych kwestiom międzynarodowym. To Komisja Stała ds. Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Narodowego (organ Rady Republiki) zajmuje się większością najważniejszych aspektów wchodzących w zakres polityki zagranicznej. Sposobność redagowania planu współpracy międzynarodowej co pół roku (dwa razy częściej niż Komisja Stała ds. Międzynarodowych w ramach Izby Reprezentantów) może świadczyć również o tym, że ustawodawca przewidział bardziej aktywną działalność tego podmiotu.

Analiza białoruskich aktów prawnych związanych z działalnością parlamentu na arenie międzynarodowej dowodzi, że część przepisów prawnych może ograniczać swobodę Zgromadzenia Narodowego w polityce zagranicznej. Wśród nich wyróżniają się: konieczność uzyskania zgody prezydenta lub rządu na podjęcie ustawy wpływającej na państwowe wydatki oraz możliwość rozwiązania parlamentu przez prezydenta w przypadku odwołania premiera. Szczególnie ten drugi przepis może zniechęcić parlamentarzystów do podjęcia kroków wyrażających swój sprzeciw dla działań Prezesa Rady Ministrów w polityce zagranicznej.

Działania Białorusi w ostatnich latach pokazują, że władza wykonawcza jest zainteresowana zwiększeniem udziału Zgromadzenia Narodowego w polityce zagranicznej. Jednak prawdopodobnie nie wpłynie to na rozszerzenie kompetencji parlamentu w tym obszarze. Jego rola będzie sprowadzać się do pozycji pomocniczej. Najważniejszym podmiotem w procesie budowania stosunków międzynarodowych nadal pozostanie prezydent wraz z rządem.

Łukasz Staśkiewicz – doktorant w Instytucie Wschodnim na Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W latach 2014–2015 stypendysta Witebskiego Uniwersytetu Państwowego im. Piotra Maszeraua na Białorusi. W latach 2018–2019 odbył staż naukowy na Wydziale Stosunków Międzynarodowych Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego w Mińsku. Najważniejsze publikacje: *Ameryka Łacińska w polityce zagranicznej Republiki Białoruś* (2016, Wy-

¹² Ustawa o głównych kierunkach polityki wewnętrznej i zagranicznej została uchwalona 14 listopada 2005 roku. Od tego czasu wprowadzono w niej jedynie dwie zmiany na podstawie Ustawy nr 83-3 Republiki Białoruś z 12 grudnia 2013 roku oraz Ustawy nr 275-3 Republiki Białoruś z 10 czerwca 2015 roku.

dawnictwo Adam Marszałek), *Pomnik kniaziu Alhierdu u Wiciebsku jak element historycznej polityki Białorusi* (2016, „Białoruski Historyczny Ahlad”, z M. Figura). Zainteresowania badawcze: polityka zagraniczna Białorusi, polityka historyczna Białorusi, historia najnowsza Białorusi.

Adres e-mail: lukaszstaskiewicz@wp.pl

Łukasz Staśkiewicz – PhD student at the Institute of Eastern Studies of the Historical Department of the University of Adam Mickiewicz in Poznan. In the years 2014–2015 he won a scholarship of the Vitebsk State University named after Piotr Masherau in Belarus. In 2018–2019 he had a scientific internship at the Faculty of International Relations of the Belarusian State University in Minsk. The most important publications: *Latin America in the foreign policy of the Republic of Belarus* (2016, Adam Marszałek Publishing House), *Monument to Prince Alhierd in Vitebsk as an element of the historical policy of Belarus* (2016, “Belarussian Historical Review”, with M. Figura). Research interests: Belarusian foreign policy, Belarusian historical policy, contemporary history of Belarus.

E-mail: lukaszstaskiewicz@wp.pl

➔ Bibliografia

CZERWIŃSKI Marek (2008), *Zgromadzenie Narodowe Białorusi*, Warszawa.

DZIAŁALNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA (WWW), <http://www.house.gov.by/ru/> (29.11.2017).

DZIAŁALNOŚĆ MIĘDZYNARODOWA (WWW), <http://www.sovrep.gov.by/ru/> (29.11.2017).

FOLIGOWSKI Przemysław (1999), *Białoruś trudna niepodległość*, Wrocław.

HERBUT Ryszard, BALUK Walenty (red.) (2010) *Transformacja systemów politycznych państw obszaru byłego Związku Radzieckiego*, Wrocław.

KOMISJA DS. MIĘDZYNARODOWYCH. *Kwestie kompetencji* (WWW), <http://house.gov.by/ru/deputies-ru/viewCommittee/komissija-po-komissija-po-komissija-po-mezhdunarodnym-delam-22/> (29.11.2017).

KONSTYTUCJA REPUBLIKI BIAŁORUŚ z 1994 r. (ze zmianami i uzupełnieniami przyjętymi na republikańskich referendach 24 listopada 1996 r. i 17 października 2004 r., Mińsk.

MIRONOWICZ Eugeniusz (2007), *Białoruś*, Warszawa.

ROZPORZĄDZENIE nr 201-SR5/III Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś z 19 grudnia 2014 r. w sprawie międzynarodowej działalności Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś w 2013 r.

ROZPORZĄDZENIE nr 346-SR5/VI Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś z 19 grudnia 2014 r. w sprawie międzynarodowej działalności Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś w 2014 r.

ROZPORZĄDZENIE nr 509-SR5/X Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś z 18 grudnia 2015 r. w sprawie międzynarodowej działalności Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś w 2015 r.

ROZPORZĄDZENIE nr 517-RSR2 Prezydium Rady Republiki Zgromadzenie Narodowego Republiki Białoruś z 8 września 2003 r. w sprawie zatwierdzenia regulaminu dotyczącego grup roboczych Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś dotyczącego współpracy z parlamentami państw obcych i delegacji Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś w międzynarodowych organizacjach parlamentarnych.

ROZPORZĄDZENIE nr 57-SR4/1 Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś z 19 grudnia 2008 r. w sprawie regulaminu Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś.

ROZPORZĄDZENIE nr 60-SR6/1 Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś z 21 grudnia 2016 r. w sprawie międzynarodowej działalności Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś w 2016 r.

ROZPORZĄDZENIE nr 707-R5/VIII Izby Reprezentantów Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś z 18 grudnia 2015 r. w sprawie regulaminu Izby Reprezentantów Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś.

SEKRETARIAT RADY REPUBLIKI (2017), Materiały na temat pierwszej sesji (12 października – 21 grudnia 2016 r.) Rady Republiki Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś szóstej kadencji, Mińsk.

STAŚKIEWICZ Łukasz (2016), *Ameryka Łacińska w polityce zagranicznej Republiki Białoruś*, Toruń.

SZYBIEKA Zachar (2002), *Historia Białorusi 1795-2000*, Lublin.

USTAWA nr 370-Z Republiki Białoruś z 8 czerwca 2008 r. w sprawie Zgromadzenia Narodowego Republiki Białoruś.

ZALEŚNY Jacek (2011), *System konstytucyjny Białorusi*, Warszawa.